

TONY JUDT

ZAPOMENUTÉ 20. STOLETÍ

osobnosti | události | ideje

Tony Judt
Zapomenuté 20. století
Osobnosti, události, ideje

PROSTOR

TONY JUDT

ZAPOMENUTÉ **20.** STOLETÍ

osobnosti | události | ideje

přeložil Jan Petříček

PROSTOR | PRAHA | 2019

REAPPRAISALS

Copyright © Tony Judt, 2008

All rights reserved

Czech edition © PROSTOR, 2019

Translation © Jan Petříček, 2019

ISBN 978-80-7260-405-0

Věnováno AK a GL

OBSAH

Poděkování // 11

Úvod. Svět, který jsme ztratili // 13

část I SRDCE TEMNOTY

1. Exemplární intelektuál Arthur Koestler // 39
2. Elementární pravdy Prima Leviho // 59
3. Židovská Evropa Manèse Sperbera // 78
4. Hannah Arendtová a zlo // 89

část II POLITIKA INTELEKTUÁLNÍ ANGAŽOVANOSTI

5. Albert Camus: „Nejlepší muž Francie“ // 113
6. „Marxistické“ výplody Louise Althussera // 125
7. Eric Hobsbawm: poslední romantik // 136
8. Sbohem tomu všemu?
Leszek Kołakowski a dědictví marxismu // 150
9. „Papež idejí“? Jan Pavel II. a moderní svět // 168
10. Edward Said: kosmopolita bez kořenů // 184

část III
ZTRACENO V PŘECHODU:
MÍSTA A VZPOMÍNKY

- 11. Katastrofa: pád Francie v roce 1940 // 203
- 12. À la recherche du temps perdu:
Francie a její minulosti // 219
- 13. Zahradní trpaslík: Tony Blair a britské „dědictví“ // 243
- 14. Stát bez státu: proč na Belgii záleží // 258
- 15. Rumunsko mezi historií a Evropou // 275
- 16. Šestidenní válka aneb Temné vítězství // 294
- 17. Země, která nechce vyrůst // 312

část IV
AMERICKÉ (PŮL)STOLETÍ

- 18. Americká tragédie? Případ Whittakera Chamberse // 325
- 19. Krize: Kennedy, Chruščov a Kuba // 341
- 20. Iluzionista: Henry Kissinger
a americká zahraniční politika // 370
- 21. Čí je to příběh? Ohlédnutí za studenou válkou // 399
- 22. Mlčení jehňátek aneb
O podivné smrti liberální Ameriky // 416
- 23. Dobrá společnost: Evropa vs. Amerika // 426

Epilog. Návrat sociální otázky // 445

Ediční poznámka // 468

Bibliografie // 470

Rejstřík // 485

Poděkování

Tyto eseje byly až na pár výjimek napsány z podnětu časopiseckých nebo novinových redaktorů. Tím lépe: autor, jenž by byl ponechán sobě samému, by se pravděpodobně držel jemu dobře známého materiálu. To v každém případě platí i pro mě. Jsem proto vděčný těm, kdo mne v průběhu let vybízeli, abych se v nezvyklých formátech a prostředích věnoval čerstvým tématům: Michaelu Handelsatzovi z deníku *Ha'arec*, Adamu Shatzovi (dříve *The Nation*, nyní *The London Review of Books*), Mary-Kay Wilmersové (*The London Review of Books*), Leonu Wieseltierovi (*The New Republic*) a Fareedu Zakariovi (dříve *Foreign Affairs*, nyní *Newsweek International*). Zvláštní vděk opět patří Robertu Silversovi z *The New York Review of Books*, jenž mi dodal odvahy, abych psal o zahraniční politice Spojených států, a jako první mne vyzval, abych se zabýval otázkou Izraele.

Je mi potěšením vyjádřit svou vděčnost Sarah Chalfantové a Andrewovi Wyliemu z The Wylie Agency za jejich rady a povzbuzování, stejně jako Scottu Moyersovi z nakladatelství Penguin za jeho setrvalou podporu a zájem. Tuto knihu věnuji památce Annie Kriegelové a George Lichtheima, kteří byli mimořádnými historiky, polemiky a interprety 20. století: ona v Paříži, on v Londýně. Bez jejich inspirativního příkladu – a podpory v klíčovém okamžiku – bych pravděpodobně nenastoupil akademickou dráhu. Vydání těchto esejí je vítanou příležitostí tento dluh uznat.

New York, září 2007

ÚVOD

Svět, který jsme ztratili

Eseje v této knize byly napsány v průběhu dvanácti roků, mezi lety 1994 a 2006. Pokrývají docela rozsáhlé tematické pole – od francouzských marxistů k americké zahraniční politice, od ekonomiky globalizace ke vzpomínkám na zlo – a zeměpisně sahají od Belgie k Izraeli. Dvě otázky v nich však jsou dominantní. První je role myšlenek a odpovědnost intelektuálů: nejranější zde přetištěná esej se zabývá Albertem Camusem, nejnovější se věnuje Leszku Kołakowskému. Druhou ústřední otázkou je postavení nedávné historie ve věku zapomínání: jinak řečeno potíže spojené s tím, když se dnes snažíme porozumět právě uplynulému bouřlivému století a poučit se z něj.

Tato témata jsou samozřejmě těsně spjatá. Mají také úzkou vazbu na dobu, v níž jsem eseje psal. Domnívám se, že v nadcházejících desetiletích budeme na období mezi pádem komunismu v letech 1989–1991 a katastrofickou americkou okupací Iráku pohlížet jako na roky, které sežraly kobylky: jako na půl druhého desetiletí promarněných příležitostí a politické neschopnosti na obou stranách Atlantiku. Příliš sebevědomě a bez dostatečné reflexe jsme 20. století nechali za sebou a směle vkročili do století následujícího zavnutí v pohodlných polopravdách: o triumfu Západu, konci dějin, americkém unipolárním momentu a nezastavitelném postupu globalizace a volného trhu.

Ve svém manichejském entuziasmu jsme se my na Západě spěšně

zbavovali ekonomického, intelektuálního a institucionálního balastu z 20. století, kdykoliv to bylo možné, a povzbuzovali ostatní, aby se zařídili stejně. Přesvědčení, že *tamto* bylo tehdy a *toto* je nyní, obsáhlo mnohem více než jenom zastaralé instituce studenovělečného komunismu a jeho marxistickou ideologickou membránu. Nejen že jsme se toho z minulosti moc nenaučili; na tom by koneckonců nebylo nic tak zvláštního. Navíc jsme začali – ve svých ekonomických propočtech, politických praktikách, mezinárodních strategiích, ba i vzdělávacích prioritách – neústupně trvat na tom, že *minulost nás ničemu zajišťujícímu naučit nemůže*. Jsme pevně přesvědčení, že žijeme v novém světě, jehož rizika a příležitosti nemají precedent.

V devadesátých letech, a poté opět po 11. září, mne během psaní mých textů nejednou zarazilo toto zvrácené současné odhodlání *ne*-porozumět kontextu našich současných dilemat doma i v zahraničí; *nenaslouchat* pozorněji některým z moudřejších myslitelů uplynulých desetiletí; aktivně usilovat o *zapomenutí* namísto vzpomínání, popírat kontinuitu a při každé příležitosti něco prohlašovat za novotu. Tento přístup vždy působil lehounce solipsisticky. A jak začínají naznačovat mezinárodní události začátku 21. století, možná byl také poněkud nerozvážný. Nedávná minulost tu s námi asi ještě pár let zůstane. Tato kniha je pokusem vrhnout na ni více světla.

Dvacáté století skoro ani neskončilo, ale jeho spory a dogmata, ideály a obavy se už začínají nořit do temnoty klamných vzpomínek. Neustále se na ně odvoláváme jako na „lekce“, ale ve skutečnosti je ignorujeme a nevyučujeme je. To není zcela překvapivé. Nedávná minulost je nejhůře poznatelná a pochopitelná. Nadto svět po roce 1989 prošel mimořádnou transformací a takové transformace vždy u těch, kdo si pamatují dřívější doby, vyvolávají dojem distance a cizoty. V desetiletích následujících po Francouzské revoluci se starším komentátorům velmi stýskalo po *douceur de vivre* zaniklého *ancien régime*.¹ O století později evokace a paměti věnované Evropě z doby před první světovou válkou obvykle zobrazovaly (a stále zobrazují) ztracenou

1/ Tj. po sladkém životě starého režimu. – Pozn. překl.

civilizaci, svět, jehož iluze byly doslova rozbity napadrť: „Taková nevinnost už být nemůže.“²

Je tu však jeden rozdíl. Lidem dřívějších dob se možná stýskalo po světě před Francouzskou revolucí nebo po ztracené kulturní a politické krajině Evropy před srpnem 1914. Tato minulost ale nepropadla zapomnění, ani zdaleka ne: po velkou část 19. století byli Evropané posedlí hledáním příčin a smyslu francouzských revolučních transformací. Politické a filozofické debaty osvícenství neshořely v ohních revoluce. Právě naopak, revoluce a její následky byly obecně přičítány právě osvícenství, které tudíž jeho příznivci i oponenti uznávali za zdroj politických dogmat a sociálních programů následujícího století.

Podobně po roce 1918 sice všichni souhlasili, že nic už nebude jako dřív, ale úvahy a spory o tom, jak přesně by poválečný svět měl vypadat, se všude odehrávaly ve stínu zkušeností a myšlenek 19. století. Všechny stavební kameny politického světa 20. století – neoklasická ekonomie, liberalismus, marxismus (a komunismus, jeho nevlastní dítě), „revoluce“, buržoazie a proletariát, imperialismus a „industrialismus“ – byly artefakty ze století předchozího. I ti, kdo byli společně s Virginií Woolfovou přesvědčeni, že „v prosinci 1910 nebo přibližně někdy v té době se člověk povahově změnil“³ – že kulturní zvraty evropského *fin de siècle* radikálně posunuly rámec intelektuální výměny –, věnovali překvapivé množství energie stínovým soubojům se svými předchůdci.⁴ Na přítomnost těžce doléhala minulost.

Zato dnes pro nás minulé století velkou váhu nemá. Jistě, zvěčňujeme je na každém kroku: muzea, svatyně, pamětní desky, „místa světového dědictví“, dokonce i historické tematické parky – to všechno

2/ „Nikdy nebylo takové nevinnosti,
nikdy předtím ani potom,
která se beze slova změnila
v minulost – myslím na muže,
co opustili upravené zahrádky,
na tisíce manželství,
jež ještě krátkou chvíli trvala:
taková nevinnost už být nemůže.“

Philip Larkin, „MCMXIV“, str. 55

3/ Woolfová, „Pan Bennett a paní Brownová“, str. 174.

4/ Klasický příklad této tendence představuje kniha *Eminent Victorians* od Lyttona Stracheyho, poprvé vydaná v roce 1918.

jsou veřejné připomínky „minulosti“. Ono 20. století, na něž jsme se rozhodli vzpomínat, však v sobě má něco nápadně selektivního. Místa oficiálního vzpomínání na 20. století jsou z naprosté většiny buď otevřeně nostalgicko-triumfalistická – takže slouží k vychvalování slavných postav a oslavě velkých vítězství –, nebo (a to je stále častější) jsou určena k uznání a připomenutí selektivního utrpení. V tomto druhém případě se obvykle jedná o příležitosti vyslechnout si určitou historickou lekci: o tom, co bylo vykonáno a na co bychom nikdy neměli zapomenout, o omylech, jichž jsme se dopustili a nikdy je nesmíme zopakovat.

Minulé století je tedy na nejlepší cestě k tomu, aby se z něj stal paměťový palác sloužící k uchování mravních ponaučení: pedagogicky upotřebitelný kabinet historických hrůz se zastávkami nesoucimi názvy jako „Mnichov“ nebo „Pearl Harbor“, „Osvětim“ nebo „Gulag“, „Arménie“, „Bosna“ nebo „Rwanda“ – a zastávkou „11. září“ jako jakousi do-datečnou codou, krvavým postskriptem pro ty, kdo by lekce 20. století chtěli zapomenout nebo se jim nikdy pořádně nenaučili. Na této lapidární reprezentaci uplynulého století jako bezprecedentně hrůzného období, které je nyní našťěstí za námi, není problematický sám popis – 20. století v mnoha ohledech skutečně bylo strašnou dobou, věkem brutality a masového utrpení, jaké možná v zaznamenaných dějinách neměly obdoby. Problematické je její poselství: že *tamto* všechno je nyní za námi, že význam minulosti je zřejmý a že nyní můžeme – nezatížení starými omyly – pokročit do odlišné a lepší éry.

Jakkoliv chvályhodné však mohou být jejich motivace, takové oficiální připomínky nezlepšují naše porozumění minulosti ani naše povědomí o ní. Slouží jako náhražka, jako substitut. Namísto toho, abychom děti učili o nedávných dějinách, provádíme je muzei a památníky. A co hůře, podněcujeme občany a studenty, aby na minulost – a její lekce – pohlíželi z úzké perspektivy svého vlastního utrpení (nebo utrpení svých předků). „Společná“ interpretace nedávné minulosti se tak dnes skládá z mnoha fragmentů rozdílných minulostí a protagonisté každé z nich (Židé, Poláci, Srbové, Arméni, Němci, asijsí Američané, Palestinci, Irové, homosexuálové...) si osobují status obětí zvláštního druhu.

Výsledná mozaika nás neváže ke sdílené minulosti, nýbrž nás od ní

odděluje. Ať už měly starší národní narativy vyučované ve školách jakékoliv nedostatky, ať bylo jejich zaměření jakkoliv selektivní a jejich poselství jakkoliv nelítostně instrumentální, měly alespoň tu výhodu, že národu poskytovaly referenční body z minulosti, k nimž bylo možné vztáhnout současné zkušenosti. Tradiční historie, jakou se učily generace školáků a vysokoškoláků, obdařovala přítomnost smyslem pomocí odkazů k minulosti: dnešní jména, místa, nápisy, myšlenky a aluze bylo možné vřadit do vyprávění o minulosti, které lidé chovali v paměti. V naší době se však tento proces obrátil. Minulost nyní nemá žádný vlastní obecně přijímaný narativní tvar. Získává smysl jenom ve vztahu k našim početným a často protichůdným současným zájmům.

Tato zneklidňující cizota minulosti – kvůli které ji musíme nejprve domestikovat prostřednictvím nějakého současného významu, abychom se k ní vůbec mohli přiblížit – je bezpochyby zčásti dána čistě rychlostí současných proměn. „Globalizace“, což je zkratka pro všechno od internetu po bezprecedentní rozsah mezinárodní ekonomické směny, životy lidí obrátila naruby způsoby, které by pro jejich rodiče či prarodiče byly obtížně představitelné. Leccos z toho, co po desetiletí nebo i staletí působilo jako něco dobře známého a trvalého, nyní rychle upadá v zapomnění.

Dnešní rozšíření komunikace a fragmentace informací ostře kontrastují s tím, jak lidské komunity vypadaly třeba i v docela nedávné minulosti. Až do posledních desetiletí 20. století měla většina lidí světa omezený přístup k informacím; díky státnímu školství, státem řízenému rozhlasu a televizi a sdíleným tiskovinám však bylo pravděpodobné, že lidé z téhož státu, národa nebo společenství budou z velké části znát tytéž věci. Dnes platí opak. Kromě obyvatel subsaharské Afriky má většina lidí přístup takřka k nekonečnému množství dat. Jelikož ale neexistuje žádná společná kultura (mimo úzkou elitu, avšak někdy ani tam ne), záleží to, jaké informace si lidé konkrétně vyberou nebo s jakými se setkají, na jejich vkusu a jejich rozličných zálibách a zájmech. S postupujícím časem toho každý z nás má pořád méně společného s rychle se zmnožujícími světy našich současníků, o světě našich předků ani nemluvě.

To všechno je jistě pravda – a má to znepokojující důsledky pro

budoucnost demokratického vládnutí. Rozkladné změny, ba ani globální transformace však samy o sobě nejsou nic bezprecedentního. Ekonomická „globalizace“ konce 19. století nebyla o nic méně rozkladná, jenom její důsledky zprvu pocítilo a pochopilo mnohem méně lidí. Tím, co je význačné u *dnešního* věku transformací, je unikátní bezstarostnost, s níž jsme opustili nejen svou někdejší praxi – to je celkem normální a nijak zvlášť alarmující –, ale i vzpomínky na ni. Svět, který jsme ztratili teprve nedávno, už je zpola zapomenutý.

Na co jsme tedy pozapomněli ve svém spěchu, abychom 20. století nechali za sebou? Jakkoliv to může vypadat zvláštně, zapomněli jsme (alespoň my Američané), co znamená válka. Tak tomu je možná proto, že dopady války, ač měly globální dosah, nebyly ve 20. století všude stejné. Pro většinu kontinentální Evropy a velkou část Asie bylo 20. století alespoň do sedmdesátých let dobou prakticky neustálých válek: kontinentálních, koloniálních nebo občanských. Válka v minulém století znamenala okupaci, ztrátu domova, nouzi, ničení a masové vraždění. Země, které válku prohrály, často přišly o obyvatelstvo, území, bezpečí a nezávislost. Podobná však byla i zkušenost zemí, které formálně zvítězily. Tyto země si obvykle válku pamatovaly stejně dobře jako poražení. Jako příklad mohou posloužit Itálie po první světové válce, Čína po druhé a Francie po obou. A pak zde jsou překvapivě časté případy zemí, které vyhrály válku, ale „prohrály mír“: tj. které zbytečně promarnily příležitosti, jež jim jejich vítězství přineslo. Nejvýmluvnějším příkladem zůstává Izrael v dekáдах po svém vítězství z června 1967.

Nadto válka ve 20. století často znamenala válku občanskou, nezřídka probíhající pod pláštěm okupace nebo „osvobození“. Občanské války hrály důležitou roli v rámci „etnických čistek“ a nucených přesunů obyvatelstva, rozšířených od Indie a Turecka po Španělsko a Jugoslávii. Vedle zahraniční okupace je občanská válka jednou z velkých „sdílených“ vzpomínek z posledního století. V mnoha zemích poválečné vlády primárně usilovaly o to „nechat minulost minulostí“: tj. dohodnout se na tom, že vzpomínky na nedávné bratrovražedné konflikty a násilí mezi komunitami budou překonány či zapomenuty (nebo zapřeny). V tom někdy byly úspěšné, v některých případech až příliš.

Spojené státy se tomu všemu vyhnuly. Jejich zkušenost s 20. stoletím byla mnohem pozitivnější. Spojené státy nebyly nikdy okupovány. Neztratily velké množství občanů ani rozsáhlé území v důsledku okupace nebo rozdělení země. Ač byly pokořeny v neokoloniálních válkách (ve Vietnamu a nyní Iráku), nikdy nezakusily důsledky porážky. Vzdor ambivalenci jejich posledních podniků se většina Američanů pořád domnívá, že války, v nichž jejich země bojovala, byly „dobré války“. Účast v obou světových válkách Spojené státy učinila bohatšími, nikoliv chudšími. V tomto ohledu USA nemají nic společného s Británií, jedinou další významnou zemí, která ze světových válek vyšla jednoznačně vítězně, ale za cenu skoro úplného bankrotu a ztráty impéria. A ve srovnání s ostatními důležitými účastníky bojů 20. století USA přišly o poměrně málo vojáků a neutrpěly skoro žádné civilní ztráty.

V důsledku toho jsou dnes Spojené státy jedinou vyspělou zemí, která stále oslavuje a velebí armádu, což je postoj, který byl v Evropě běžný před rokem 1945, ale nyní je tam v podstatě neznámý. Američtí politikové a státníci se obklopují vojenskými atributy a symboly vojenské moci; komentátoři se vysmívají zemím neochotným účastnit se válečných konfliktů a pohrdají jimi. Tím, co vysvětluje protichůdné reakce USA a jinak srovnatelných zemí na dnešní mezinárodní politiku, není nějaký strukturální rozdíl mezi nimi, ale právě tyto odlišné vzpomínky na válku a její dopady.

Tento rozdíl také možná objasňuje specifický charakter mnohých amerických textů – těch akademických i těch určených širokému publiku – o studené válce a jejím výsledku. V evropských líčeních pádu komunismu a železné opony převládá pocit úlevy nad definitivním koncem jedné dlouhé a smutné kapitoly. Tady v USA se však tentýž příběh typicky nese v triumfálním duchu.⁵ Pro mnoho amerických komentátorů a politiků zní poselství minulého století tak, že válka *funguje*. Důsledky této interpretace dějin jsme už pocítili v rozhodnutí napadnout v roce 2003 Irák. Pro Washington válka zůstává možností – v tomto případě první možností. Pro zbytek rozvinutého světa představuje krajní východisko.

5/ Viz například můj rozbor textů Johna Gaddise v kapitole 21.